

Az információgazdaság kettős kihívása

*Szabó Katalin–Hámori Balázs: Információgazdaság. Digitális kapitalizmus
vagy új gazdasági rendszer*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

Az információgazdaságról monográfiát írni kockázatos vállalkozásnak tűnik. Egyrészt azért, mert egy monográfia megírása nem kevés időt vesz igénybe, s ez az idő elegendő lehet arra, hogy az információs és kommunikációs technológiák gyors fejlődése elavulttá tegye mindazt, ami a monográfiában van. Kockázatos másrészt azért, mert nincs konszenzus abban a tekintetben, hogy az új gazdaság tényleg új-e. Ellenkező esetben nem lenne kötelező minden hasonló kijelentés esetében *Robert Solow* [1987] egyik szállóigéjét idézni, miszerint a számítógépek valóban ott vannak, kivéve a termelékenységi statisztikákat. S valóban, a termelékenységi statisztikákban másfél évtizeddel később sincsenek „ott” a számítógépek [Gordon 2000].

Szabó Katalinnak és Hámori Balásznak 2006-ban megjelent, tekintélyt parancsoló terjedelmű munkájukkal mindkét kockázatot sikerült kivédeniük. Az első azzal, hogy az elmélet és a gyakorlat, az analitikus elemzés és az ismertető leírás egyfajta kombinációját nyújtják. A másodikat pedig azzal, hogy az információgazdaság elemzésének nem a hagyományos keretben fognak neki. Nem az ellenkezőjét állítják tehát annak, amit a szkeptikus makroközgazdászok mondanak, hanem mást állítanak. A szerzők szerint ugyanis az információs technológiában elindult gyors változások sokkal mélyebben érintik a gazdaságot, s nem egyszerűen a technológiai változás felgyorsulását hozzák, hanem – ahogyan az alcím is jelzi – egy új gazdasági rendszer viszonyait teremti meg. Egy ilyen átfogó hipotézis belátásához nagy mennyiségű

tényanyagra, részletes elemzésre és a részletek rendszerbe foglalására van szükség. A szerzők el is látják az olvasót mindezzel úgy, hogy a több mint 600 oldalas monográfia mégsem válik áttekinthetetlen adathalmazzá, mert szerkezete jól átgondolt, logikus, ezért könnyen követhető. A tizenhét fejezetet a szerzők négy részbe csoportosítják.

Az *I. rész* veti fel a problémát, és fogalmazza meg a könyv alapvető hipotézisét. A szerzőket elsősorban az érdekli, hogy hogyan változtatja meg az információs technológiák elterjedése, a gazdaságot *mint rendszert*. Válaszuk pedig az, hogy az információgazdaság nem csupán egy felgyorsult verziója az „ipari kapitalizmusnak”, hanem több annál, hiszen az információs technológia új intézményeket hoz létre, illetve új intézményeket igényel. A mai gazdaság tehát átmeneti állapotot jelent az ipari kapitalizmus és az információgazdaság között, és ennek az átmenetnek még csak az elején vagyunk. Ezzel a hipotézissel a szerzők kettős kihívást állítanak maguk elé. Egyrészt meg kell magyarázniuk az információgazdaságba való átmenet jelenségeit. Ennek megfelelően a könyvvel a szerzők azt a fő célt állítják maguk elé, hogy az információs forradalmat jelentő technológiai változást adottnak tekintve feltárják annak gazdasági és társadalmi hatásait. Másrészt, a hipotézisük igazolása elméleti-módszertani problémákat is felvet, mert a szerzők szerint az információgazdaságba való átmenettel együtt a közgazdasági elemzés hagyományos eszköztára is elavulttá válik. A kettős kihívás tehát arra vonatkozik, hogy a szerzők egyszer-

re akarják megérteni és leírni az információgazdaság jelenségeit és kifejleszteni az ehhez szükséges analitikus eszközöket. A közgazdasági eszközrendszer tökéletlenségére vonatkozó állítás természetesen nem evidencia, ezért a könyv fejezeteinek jelentős része ennek alátámasztására irányul.

A szerzők legerősebb állítása tehát az, hogy az információgazdaság kialakulása jelentőségében az ipari kapitalizmus kialakulásához mérhető. Ennek az állításnak és a jelenlegi elemzési eszközeink elavultságának szisztematikus alátámasztását adja a könyv jelentős része, lépésről lépésre haladva, a terméktől elindulva, a tranzakciókon át, a szereplők viselkedésének megváltozásáig. A javak dematerializálódását és a fogyasztásukban beállt változásokat elemzi a *II. rész*. Ez a rész nyilvánvalóan kulcsfontosságú a további fejezetek következtetéseinek megértésében, hiszen az információs javak termelésének és fogyasztásának sajátosságai teszik szükségessé a gazdasági játékszabályok megváltozását. A fizikai javakkal ellentétben ugyanis az információs javak fogyasztása nem rivalizáló, s ez további egyedi tulajdonságokat hoz magával [3. és 4. fejezet]. E tulajdonságoknak köszönhetően az információs javak a hagyományos termékek termelésébe is beszőródnak. Többek között ez az, ami arra készteti a szerzőket, hogy először adjanak hangot az információs gazdaság hagyományos eszközökkel való mérésével szembeni szkepszisüknek [125–129. o.], ami végigvonul a könyvön. Másrészt az információs javak fogyasztásában igen nagy szerep jut a kő-gazdaságban¹ nagyrészt elhanyagolt erőforrásnak, a figyelemnek [138–151. o.]. Ebben a fejezetben Hámori Balázs egyenesen a közgaz-

daságtan legalapvetőbb kategóriáját, a szűkösséget veszi kritika alá, és értelmezi újra, a fogyasztói figyelem terminusában fogalmazva meg a gazdálkodás problémáját. Ez a fajta kérdésfelvetés, ha nem is konzisztens a közgazdaságtan robbinói szűkösségből kiinduló definíciójával, konzisztens a saját maguk számára megfogalmazott hayeki kérdésfelvetéssel, amely az erőforrások hatékony allokációja helyett a decentralizált tudás hasznosítását emeli alapkérdéssé. [Hayek 1945].

Az imént emlegetett kettős kihívásra csak kettős választ lehet adni, hiszen az újfajta tények új elméleti koncepciók kidolgozását követelik meg, még mielőtt magukra a jelenségekre magyarázatot adtunk volna. Ezt a megközelítést a könyv szerkezete is tükrözi: az elemző-elméleti fejezetek váltakoznak a rendszerezőkkel, a taxonimikus részek a különböző szerzők állításait vitatókkal, az absztrakt modellek az esettanulmányokkal. A *III. részben* a deskriptív mozzanatok, tisztázó szövegek, esettanulmányok és taxonimikus felsorolások vannak túlsúlyban. Tudván, hogy ezt a rész a szerzők az új típusú tranzakciók elemzésének és leírásának szánják, ez nem is meglepő. Azt pedig, hogy ezekből az információs forradalom megszámlálhatatlanul sok innovációt hozott létre, még az egyébként új gazdaságszkeptikus közgazdászok is elfogadnák. Az olvasó tehát egyrészt kimerítő leírását kapja az elektronikus vásárlások, árazási algoritmusok, vásárlási szokások és fizetési módok sokaságának, de ez a rész sem válik céltalanná, illetve öncélúvá. A kérdés ugyanis világos: hogyan jönnek létre az új intézmények? Az információtechnológia lecsökkentette a tranzakciós költségeket, ami valójában azt jelenti, hogy olyan cseréket tesz lehe-

¹ A szerzők kifejezése.

tővé, amelyek eddig nem valósulhattak volna meg, éppen a túl magas tranzakciós költségek miatt. A (virtuális) piac méretének e megnövekedése azonban új tranzakciós költségeket hozott létre, ami nagyrészt annak a következménye, hogy a világméretű piac nagy számú személytelen cserét tesz lehetővé, s ezek kihasználásának igénye profitábilissá teszi a bizalom intézményeinek kiépítését [7. fejezet]. Az új technológia által feltárt cserelehetőségek kihasználásának szándékával jöttek létre azok az intézmények, amelyeket a szerzők a negyedik részben számba vesznek és elemeznek, ezzel cáfolva azt a leegyszerűsítő nézetet, hogy az internet csökkenti a tranzakciós költségek mértékét és így jelentőségét. Erre utal például az a tény, hogy a „harmadik szereplők” jelentősége nem csökkent [167–168. o.]. Még csak az elején vagyunk azonban ennek az intézményi átalakulásnak, hiszen az egyik nagyon jelentős tranzakciós költség, a mérés költségeinek csökkentésére még nem született elfogadható megoldás [366–375. o.]. A vagyon mérésére szolgáló új módszer kidolgozása pedig valószínűleg legalább akkora hatással járna, mint amekkora hatással a ma ismert könyvelési technikák létrejötte járt a kapitalizmus kialakulásának hajnalán [374. o.; North 1990: 105–108]. A vagyon mérésének problémái talán kisebb súlyt kapnak, mint azt a kérdés jelentősége sugallná, bár a szerzők bizonyára mást tartanak jelentősnek, mint a recenzens. A közgazdászok régóta sejtik, hogy egy ország vagyona az emberekben belül van, nem kívül. Éppen a szkeptikus Solow [1957] (és az azóta is fejlődő növekedés-számveteli irodalom) nyomán tudjuk, hogy a gazdasági növekedés aligha tulajdonítható csupán a tőkefelhalmozásnak. De ma már arra is vannak becslések, hogy egy ország (főleg, ha fejlett országról van szó) vagyonának túl-

nyomó része tényleg nem a fizikai tőkéjében és nem is a természeti erőforrásaiban, hanem intézményeiben és humán tőkéjében rejlik [World Bank 2006]. Mindesetre a szerzők elemzése egyfajta mikroökonómiai megalapozását adja ennek az egyébként makroökonómiai állításnak, ezzel azt is jelezve, hogy veszíteni még sokáig nem fog érvényéből.

A *IV. részben* magukat az aktorokat veszi szemügyre a szerzőpáros. Itt a kérdés az, hogy a könyv ezt megelőző részeiben részletezett technológiai és intézményi változások hogyan változtatják meg a szereplők viselkedését, konkrétabban a vállalatét, a munkavállalóét és a fogyasztóét. E részekben érezhető legjobban a szerzőknek az a szándéka, hogy a fent említett szkeptikus és a determinisztikus hurrá-optimista nézet közötti az arany középutra találjanak rá. Így nem rejtik véka alá az atipikus munka elterjedésével, vagy a globális fogyasztás kialakulásával járó negatív hatásokat sem [467–470 és 509–511 o.]. Ugyanakkor mintha valaki hiányozna a közgazdasági modellek gyakori szereplői közül: az állam, illetve a kormányzati szervek. Ennek csak részleges oka, hogy a szerzők deklaráltan nem kívánnak foglalkozni a makroökonómiai következményekkel [24. o.], a másik ok talán az, hogy az állam nem igazán tart lépést ezekkel az intézményi változásokkal. Erre utal Szabó Katalin azon megállapítása, hogy az elektronikus pénz elterjedése egyelőre csak a jegybankok heves ellenállását váltotta ki [253. o.]. De az is, hogy az atipikus munka európai elterjedése nagyrészt annak köszönhető, hogy Európában – Amerikához képest lemaradva – a formális intézményi változások nem alkalmazkodtak az új technológia realitásaihoz [478. o.], és – ahogy Hámosi Balázs megállapítja – az elektronikus kereskedelem jogi szabályozása is gye-
rekcipőben jár még [196–197. o.].

Kapunk-e választ az alcímben is jelzett alapkérdésre? A válaszadást nehezíti, hogy az alcímben megfogalmazott kérdés némileg eltér a szövegben megfogalmazottól. Az alcím ugyanis azt sugallja, hogy az „új gazdasági rend” már nem nevezhető kapitalizmusnak, miközben a könyv fejezetei inkább arra szolgáltatnak érvet, hogy az információgazdaság is kapitalizmus, csak más, mint a régi. Itt már az „ipari” jelzőn van a hangsúly, hiszen nem a magántulajdonnal és a szerződéskötés szabadságával definiálják az eltűnőben lévő rendszert, ahogy a kapitalizmust² szokás, hanem a szabványosított, nagy volumenű termelés, a hierarchikus vállalat, és a keynesi jóléti állam hármásával [49 .o.]. Ha az első verziót fogadjuk el, vagyis azt, hogy az információgazdaság már nem kapitalizmus, akkor különleges paradoxona a könyvnek, hogy a két leginkább hivatkozott közgazdász a kapitalizmus két olyan „apologétája”, mint Hayek és Schumpeter. Ettől függetlenül a szerzők meggyőzően érvelnek amellett, hogy a gazdaság intézményrendszerében alapvető változások mennek végbe, s lehet, hogy az iménti megjegyzés csak játék a szavakkal.

Tekintélyes terjedelme és információgazdagsága (csak a glosszárium 51 oldala) miatt nemcsak úgy olvashatjuk a könyvet, mint az átmenetre vonatkozó alaptézis részletes bizonyítását. Egy-egy fejezetet kiragadva azok sem fognak csatlódní, akik az információgazdaság egy konkrét szegmensének működését szeretnék megismerni, mert a fejezetek, illetve fejezetcsoporthok a többitől elkülönítve is megérthetők. A könyvnek ezért nagyon jó esélye van arra, hogy az oktatásba is bekerüljön. De számot tart-

hat az új gazdaság-specialistakénál nagyobb olvasói közönségre azért is, mert olyan általános kérdéseket is feszeget, amelyek a makroközgazdászokat és a gazdaságtörténészeket is érdekelhetik: hogyan alkalmazkodnak a gazdasági szereplők a technológiai változáshoz? Mik a feltételei annak, hogy a technológia változásaihoz az aktorok alkalmazkodni tudjanak és új intézményeket létrehozva ki tudják használni az abból adódó cserelhetőségeket? Sem az információgazdaságban, sem a régi gazdaságban nem érdektelenek ezek a kérdések.

CZEGLÉDI PÁL

IRODALOM

- Gordon, R. J. [2000]: „Does the 'New Economy' Measure Up to the Great Inventions of the Past?” *Journal of Economic Perspectives* 14(4): 49–74.
- Hayek, F. A. [1945]: „The Use of Knowledge in Society” *American Economic Review* 35(4): 519–530.
- McCloskey, D. N. [2006]: *The Bourgeois Virtues. Ethics for an Age of Commerce*. Chicago: The University of Chicago Press
- Solow, R. M. [1957]: „Technical Change and the Aggregate Production Function” *Review of Economics and Statistics* 39(3): 312–320.
- Solow, R. M. [1987]: *We'd Better Watch Out*. New York Times, July 12, p. 36
- World Bank [2006]: *Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st Century*. Washington D. C.: The World Bank

2 A kapitalizmus etikai alapjairól könyvet író McCloskey [2006: 14] például a kapitalizmust a magántulajdonnal, a szabad munkával, és a központi tervezés hiányával jellemzi, amelyet a jogrend és valamilyen etikai konszenzus szabályoz.